

ФІЛАЛАГІЧНЫЯ НАВУКІ

УДК 811.161.3 ' 42

М.В. АБАБУРКА

ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ТЭКСТАЛОГІЯ – САМАСТОЙНАЕ АДГАЛІНАВАННЕ ФІЛАЛОГІІ

Артыкул прысвечаны аналізу мовы беларускамоўных тэкстаў, іх фрагментаў і варыянтаў, змешчаных як у Поўных зборах твораў беларускіх пісьменнікаў (на прыкладзе твораў Я. Купалы, Я. Коласа, К. Крапівы, У. Караткевіча), так і ў рукапісах ці машынапісах іх.

Аўтар надае вялікае значэнне папраўкам пісьменнікаў і заклікае выдзеліць з філалогіі асобнае адгалінаванне – беларускую лінгвістычную тэксталогію, якая ў адрозненне ад літаратуразнаўчай тэксталогіі канцэнтруе сваю ўвагу на кваліфікаваным тлумачэнні і каментарыі слоў, выказаў, архітэктонікі і кампазіцыі (пераважна на сінтаксічным і стылістычным узроўнях) усіх варыянтаў і рэдакцый, асабліва перавыданняў, твораў таго ці іншага пісьменніка, крытыка, гісторыка, філосафа і інш.

Станаўленне і развіццё такой навукі (навучальнай дысцыпліны), як лінгвістыка тэксту і яе асноўных раздзелаў – семіётыка тэксту, граматыка тэксту, стылістыка тэксту і прагматыка тэксту – прывялі даследчыкаў звязнага маўлення, увогуле маўленчай дзейнасці, да значнай зацікаўленасці тэксталогіяй. Спакон вякоў гэтая навук лічылася або філасофскай, або гістарычнай, або філалагічнай, маючы іншыя назвы: герменеўтыка, экзегетыка, здыцыя (апошняя ўжываецца пераважна пры выданні збору твораў разнастайнай літаратуры, у першую чаргу мастацкай). І сёння яшчэ можна сустрэць даследаванні з назвамі накшталт *герменеўтыка тэксту, граматыка тэксту, інтэрпрэтацыя мастацкага тэксту* і інш.

Упоравень з літаратуразнаўчай тэксталогіяй варта разглядаць беларускую лінгвістычную тэксталогію як самастойнае адгалінаванне нашай філалогіі. Папершае, усе варыянты тэкстаў, іх змены ў паэтычных і праязічных строфах, словы і словазлучэнні, сказы і звышсказавыя адзінствы павінны быць не толькі пададзеныя, напрыклад, у “Каментарыях”, але і кваліфікавана-лінгвістычна вытлумачаныя. Вось нам пад руку трапіў чатырохтомнік Збору твораў М. Гарэцкага. Амаль у кожным томе тлумачыцца агульнанароднае, літаратурнае слова **асець** ‘памяшканне (прыбудова) пры гумне для сушкі снапоў перад малацьбой’ (ТСБМ, ТСБЛМ) па-рознаму: “сушыльня ў гумне (з падвальнай печчу) для прасушкі снапоў перад малацьбой” (I том); ‘тое самае’ (II том); “сушыльня ў гумне (з падвальнай печчу)” (III том); **атора** – “дробная салома з абмалочанымі каласамі” (II том), “дробная салома, каласкі пасля малацьбы” (IV том); **варыўня** ‘невялікі будынак для захавання бульбы, агародніны; стопка’ (ТСБМ); ‘невялікі будынак або прыбудова для захавання агародніны’ (IV том); **усведамляць** ‘поўнасцю, да канца зразумець што-н.; уразумець’ (ТСБМ, ТСБЛМ) і “прасвятляць, адукаваць, развіваць свядомасць” (I том) і г.д. Зусім іншага роду бачым тлумачэнні Н.В. Гаўрош і Т.М. Трыпуцінай у “Слоўніку Калюгавай мовы” (гл.: *Калюга Лукаш. Творы. – Мн., 1992. – С. 528-560*).

Па-другое, аўтарскія выпраўленні, якія маюць дачыненне да павышэння культуры мовы (маўлення) твора, нельга атаясамліваць з разнастайнымі стылёвымі і архітэктанічна-кампазіцыйнымі, як гэта робіцца ва ўсіх “Каментарыях” апошніх Поўных збораў твораў Я. Купалы, М. Лынькова, І. Мележа і інш.

Па-трэцяе, праца пісьменніка (крытыка, гісторыка, філосафа, увогуле аўта-ра любога арыгінальнага тэксту), пачынаючы з усіх першых рукапісных і канчаючы апошнімі прыжыццёвымі выданнямі і перавыданнямі, якія найбольш поўна і дакладна выяўляюць творчую задуму, аўтарскую індывідуальнасць, дазваляюць даследчыку скрупулёзна падысці да аналізу моўна-стылёвых асаблівасцей, “пра-сачыць станаўленне твора, эвалюцыю вобразаў, удасканаленне мастацкіх срод-каў, індывідуалізацыю мовы герояў і г.д.” [1, с. 7].

Намі вызначаныя прадмет, змест і задачы (асноўныя і дадатковыя) беларус-кай лінгвістычнай тэксталогіі, якія былі апублікаваны ў кнізе “Тэарэтычныя асно-вы беларускай лінгвістычнай тэксталогіі” (Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2003. – С. 4-7, 28-38 і інш.). Аднак, на вялікі жаль, нашы намаганні прыносяць плён па-куль што ў студэнцкіх аўдыторыях, а пры падрыхтоўцы такіх значных выданняў, як Поўны збор твораў Я. Купалы, Я. Коласа, К. Чорнага і інш., ці не ўлічваюцца з-за адсутнасці малатыражных правінцыйных выданняў, ці проста ігнаруюцца. А ўлічваць ёсць што, таму звернемся да прыкладаў.

1. Выяўленне дапрацаваных і перапрацаваных не толькі моўных (маўлен-чых) адзінак, але і фрагментаў, варыянтаў іх, цэлых раздзелаў неапублікаванага матэрыялу ў першасным, другасным і г.д. макратэкстах з’яўляецца аб’ектам увагі і лінгвіста-тэксталага. Нават з гэтай прычыны літаратуразнаўцы-тэксталагі павін-ны цікавіцца лінгвістычнай тэксталогіяй. Ды і здабыткі супрацоўнікаў Літаратур-ных музеяў і Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва павін-ны таксама поўнасю, а не павярхоўна ўлічвацца. Напрыклад, у трэцім томе Поўнага збору твораў Я.Купалы не паказваецца, што апошняя страфа верша “Вярба” выглядала наступным чынам:

“Хай Бог суддзёю будзе
Над грэшнаю душой” –
У той час гаворуць людзі
Аб тэй вярбе сухой. [2, с. 97]

У Літаратурным музеі Я. Купалы знаходзіцца рукапіс верша “Над Нёман-ам” [2, с. 87-90], які шмат дзе падкрэслены і невядома чаму ніколі пасля смерці Я. Купалы нідзе не быў апублікаваны, хоць верш складаецца з 18 строф, улічва-ючы і закрэсленыя:

Так грамадзяне свабоднага краю
Ермы ўздзелі і ў рабства пайшлі;
Слава бацькоў палыном зарастае,
Памяць мінуўшчыны дрэмле ў зямлі.
Рынкам жывога тавару не слава
Край ўвесь згубіла, загнала на ўбой,
Дзе ўжо лет сотню Масква і Варшава
Торг гругановы вядуць між сабой.

(радок “Слава бацькоў палыном зарастае” выпраўлены на: “Прадзедаў слава лазой зарастае”). Поўны збор твораў Я. Купалы ў трох тамах аднавіў і пракамен-таваў увесь верш.

У Зборы твораў Я. Коласа ў 14 тамах не паказваюцца варыянты верша “ігрыш-ча”, апублікаванага ў газеце “Дзянніца” (1919 г., № 3 (47)). Думаецца, у Поўным зборы твораў, які рыхтуецца да выдання ў 20 тамах, чытач убачыць пачатак вер-ша, што адрозніваецца ад першадруку ў газеце “Гоман” (гл.: *Колас Якуб. Збор твораў: у 14 т. – Т. 3. – С. 379 і наст.*) хоць з нязначнымі, але ўсё ж такі выпраўлен-нямі:

У карчмя тупат, грук вялікі,
Пары ў скокі паняслісь...

Вось музыкі, дык музыкі!
 Скуль яны прывалаклісь?
 Як засыплюць, як заграюць –
 Мо-б і хворы ня ўтрымаў,
 А скрыпач то як уярыць –
 Бытцам чорт ім кіраваў! (“Дзянніца”)

Параўнаем працытаванае з апошняй публікацыяй твора і без спецыяльнага аналізу ўбачым і моўныя, і маўленчыя, і стылёвыя, і тэкстуальныя дапрацоўкі:

У карчомцы гук вялікі,
 Гоман шумны, малады...
 Ну й музыкі ж, дык музыкі!
 Скуль прыйшлі яны сюды?
 Як засыплюць, як заграюць,
 Мо б і хворы не ўтрываў!
 А скрыпач ды як уярыць –
 Проста чорт ім кіраваў! [3, с. 98]

2. Вызначэнне ролі фанетычных і лексічных, марфалагічных і сінтаксічных, фразеалагічных і стыліютычных замен, перастановак, трансфармацый у тэкстах (мікратэкстах) павышае культуру мовы (маўлення), паляпшае ў значнай ступені ўспрыманне літаратурна-мастацкага вобраза. Нават нязначныя папраўкі такога кшталту з’яўляюцца эфектыўнымі. Напрыклад, у апавяданні “Залаты рог” У. Караткевіча ёсць такі абзац “Альясы якія велічэзныя выраслі, – думала старая. – Вядома ж, не ў гаршку”. А потым яна выходзіла на бераг, бачыла ў левым баку доўгі гарбаты мыс, то зеленаваты, то ліловы, то жоўты, бачыла направа вялікую цёмную гару, усю з дзікага каменю, а пасярэдзіне – сіняе мора, нібы крышталь чысцейшай вады, устаўлены ў іржавы, грубы пярсцёнак скал”. [4, т. 2, с. 361]. У рукапісе працытаваны абзац выглядаў так:

– Альвасы якія велічэзныя выраслі, – думала старая. – Вядома ж, не ў гаршчку.

А потым яна выходзіла на бераг, бачыла ўлева (закр.) ў левым баку – доўгі гарбаты мыс, то зеленаваты, то ліловы, то жоўты, бачыла напра ў права (закр., а над верхам – ўправа) вялікую цёмную гару, усю з дзікага каменя, а пасярэдзіне – сіняе мора, нібы крышталь чысцейшай вады, устаўлены ў дужа (закр.) іржавы, грубы пярсцёнак скал [5, с. 1].

Як бачым, аб’яднанне фрагмента ў адзін абзац з ліквідацыяй непатрэбных (лішніх) слоў зрабіла выказванне лагічным, добра ўспрымальным, канкрэтным-вобразным.

У. Караткевіч быў надта працавітым пісьменнікам, бо шмат крэсліў нават добра напісаныя радкі, абзацы, старонкі. Праўда, у машынапісе апавяданняў знаходзім на свабодных мясцінах ці на палях такія заўвагі: “На карандашныя правкі не обращать внимания”; “Паўсюль, дзе выкрэслена алоўкам – аднаўляць”; “Словам, аж лень правіць дурацкія праўкі. Проста не звяртайце ўвагі на аловак” [6, с. 1-5]. Апошняя заўвага была зробленая ў апавяданні “Краіна Цыганія” і мела непасрэднае дачыненне да самога аўтара, таму была амаль поўнаасцю адноўлена выкрасленая мясціна: “Ах, Цыганія-Цыганія! Ах, і мая ж цыганская кроў! Індзейская ярасць у вачах, калі унь тая, з крыху адутлаватым тварам і доўгімі індзейскімі валасамі крычыць нешта”. У другім томе васьмітомнага збору твораў празаіка не знаходзім у працытаваным абзацы толькі спалучэння слоў “і доўгімі індзейскімі валасамі” [4, т. 2, с. 429].

3. Адшукванне, класіфікацыя і вызначэнне функцый разнастайных сінонімаў, паўтараў, асобных структурных частак тэксту, параўноўваючы моўныя (маўленчыя) сродкі ўсіх варыянтаў (рукапісных, машынапісных, друкаваных) і асноўнага (“ка-

нанічнага”) тэксту, прыводзіць да вывучэння значэння аўтара тэксту ў развіцці літаратурнай нормы (мовы). Так, К. Крапіва, працягваючы і развіваючы традыцыі Я. Купалы і Я. Коласа, сваёй працай і над мовай літаратурна-мастацкіх твораў (у першую чаргу баек), і над лексіка-граматычным матэрыялам беларускай нацыянальнай мовы, паказаў выдатныя ўзоры шліфавання твораў, а таксама тэарэтычна абгрунтаваў шматлікія нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы. У Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі захоўваюцца рукапісы і машынапісы баек К. Крапівы, якія наглядна паказваюць немалую працу байкапісца над мовай і стылем яго твораў. Нам папаліся пад руку “Модныя куплеты”, якія потым ператварыліся ў сатырычна-гумарыстычны верш “Наўздагон за модаю”, дзе, акрамя рукапісу, дапрацоўваліся 6 машынапісных варыянтаў [7, т. 1, с. 12].

У “Выбраных творах” К. Крапівы (Мн., 1986. – Т. 1. – С. 227) чытаем:

Нехта кажа, што я ў цэлым
Устарэў душой і целам:
Не прыстаў мне модны стыль,
І пара мне ў утыль.
Хто ж дыктуе стыль той модны?
Ну вядома – “свет свабодны”.
Хто не хіліцца да мод,
Той як быццам ідыёт.
Што ж рабіць мне – “ідыёту”?
Трэба брацца за работу,
Каб ніхто не мог пакпіць.
І работа ўжо кіпіць.

У машынапісе I: Мне сказалі (закр.), а над верхам: Кажа нехта (закр.)

Ходзяць чуткі, што я ў цэлым
Устарэў душой і целам;
Не ўспрымаю (закр.) Не прыстаў мне модны стыль
І пара мяне ў утыль.

Дапісана:

Што ж рабіць мне – ідыёту?
Трэба брацца за работу...
Узяўся, і глянь цяпер (закр.): з усіх бакоў
Стаў я модным шляхцюком.

У машынапісе II: Каб ніхто не мог пакпіць

Узяўся, і з усіх бакоў
Стаў я модным шляхцюком (усё закрэслена)
І работа ўжо кіпіць, –
Больш ніхто не будзе (закр.) зможа кіпіць.

У машынапісе III: Нехта кажа, што я... Тое самае і ў маш. IV, V.

У машынапісе VI: І пара мне (не мяне) ў утыль...

Пачатак твора паказвае, што перш чым апублікаваць “Нехта кажа...”, К. Крапіва зрабіў апрацаваныя трох сінтаксічных сінонімаў “Мне сказалі...”, “Кажа нехта...” і “Ходзяць чуткі...”. Падкрэсленыя факты ў працытаваным таксама пацвярджаюць думку, што К. Крапіва клапаціўся не толькі пра мастацкасць выказвання, але і нарматыўнасць яго, важнасць стылістычнай афарбоўкі моўных сродкаў і іх псіхалагічнага ўздзеяння.

У свае 85 год К. Крапіва напісаў і апублікаваў больш за 10 баек, кожная з якіх пры публікацыі займала не менш як 2 кніжныя старонкі. А байка “Генетычны код, або Асёл у палоску” займае ажно 3 старонкі “Выбраных твораў у 2 тамах” (Т. 1. – С. 239-241). І дапрацоўка яе немалая ў 2 рукапісах і 4 машынапісах. Пакажам толькі пачатак твора ў розных варыянтах і адразу ж пераканаемся ў сказаным.

Дадамо яшчэ, што ў чарнавіку быў падзагалолак “Байка на фальклорны матыў”, а ў белавіку – толькі назва “Асёл у палоску” са словам “Байка”.

У рукапісе I: Адзін вядомы заапарк

Для навуковай мэты

Сабраў звяроў і птаства многа :

жывёл усякіх безліч (падкрэсленае намі закрэслена аў-

тарам, а ўверсе:

Сабраў амаль з усёй планеты...)

У другім рукапісе: Як сведчыць наш даведнік, –

Славуты заапарк, выдатны запаведнік

Для навуковай мэты (падкрэсленае закр.)

Сабраў для навуковай мэты

Са стэпаў і бароў

Жывёл шматразных – птаства і звяроў

Амаль з усёй планеты...

У машынапісе I: Генетычны код, або Асёл у палоску

Байка на фальклорны матыў

Адзін вядомы заапарк

Для навуковай мэты

Жывёл усякіх безліч пар

Сабраў з усёй планеты.

У машынапісе II: Тое ж самае, што і ў машынапісе I.

У машынапісе III: Пачатак, як і ў машынапісе I, але шмат іншых правак.

У машынапісе IV: Так, як і ў “Выбраных творах” (Т. 1. – С. 239-241).

4. Каментаванне змен у структуры макратэксту, яго састаўных частках – раздзелах, параграфіях, абзацах, у графічным выдзяленні, замене знакаў прыпынку і інш. заўсёды патрэбнае. Пры параўнанні рукапісаў, машынапісаў і друкаваных выданняў, як было ўжо заўважана, шмат матэрыялу (нават надзвычай цікавага з розных бакоў!) не разглядаецца і ў “Каментарыях”. Яскравы прыклад: у васьмі-томніку Збору твораў У. Караткевіча раман “Каласы пад сярпом тваім” заняў 793 с., а “каментарыі” да рамана – няпоўныя дзве! У “Чарнавых накідах” [8, с. 1-2] пісьменнік адразу ставіць перад сабой задачы – паведаміць: 1) Калі ўзнікла задума; 2) Аб чым раман. Час рамана; 3) Хто галоўныя героі. Іх лёс; 4) Гал. ідэі; 5) У чым сутнасць назвы.

Таксама небеспадстаўна пададзены выпіскі з “Евангелля”:

Сякера пры дрэве.

Ужо і сякера пры корані

Дрэва ляжыць.

Мацьв. 3, 10.

Ад края набёс да края іх

“І сабяруць абранцаў

Яго ад чатырох вятроў ад

Края нябёс да края іх

(Мацьв. 24, 31)

Час “і ўлада цемры

Але цяпер – ваш час і

Ўлада цемры”

(Лука 22, 53)

Ён жа сказаў ім у адказ: “вечарам, вы кажаце: будзе пагода, бо неба чырвонае; і раніцай: сёння нянасць, бо неба барвянае.

Музмеры: адрозніваць твар неба вы ўмеете, а знаменій часу не можаце?" (Матф. XIV).

Апошняя цытата ў крыху перайначанай форме і з іншымі словамі з'яўляецца эпіграфам да першай кнігі рамана, а першая – да другой, якая называецца "Сякера пры дрэве".

Перад назвай рамана "Каласы пад сярпом тваім..." пісьменнік напісаў нібы заповедзь: "Патрэбна: палкая жыццёвасць, юнацтва сэрца, іранічнае расчараванне, бязлітасная праніклівасць, жах смерці, мары аб братняй любові і меры, грознае выкрыванне падманаў цывілізацыі, рэалізм і містыцызм, зліццё з прыродай, бясконцасць..." (шматкроп'е наша. – М.А.).

5. Параўнанне варыянтаў (як арыгінала, так і перакладу) з прычынай адхіленняў ад мастацкасці ці эквівалентнасці (адэкватнасці) зместу і формы адносіцца не толькі да праблем перакладазнаўства, але і супастаўляльнага мовазнаўства, найперш культуры маўлення і арыгінала, і яго эквівалента на той ці іншай мове. Таму, напрыклад, В. Быкаў мала давяраў перакладчыкам сваіх твораў, а сам браўся за пераклад.

Такім чынам, лінгвістычная тэксталогія паўнапраўна можа развівацца не толькі як навучальная дысцыпліна, але і філалагічная навука з яскрава акрэсленым колам задач і метадаў даследавання (ці як адгалінаванне беларускай філалогіі, ці як галіна супастаўляльнага мовазнаўства).

ЛІТАРАТУРА

1. *Юрэвіч, А.К.* Віды аналізу мастацкага тэксту / А.К. Юрэвіч // Лінгвістычны аналіз тэксту; пад рэд Ф.М. Янкоўскага. – Мн., 1978. – С. 7.
2. Літаратурны музей Янкі Купалы. – Фонд 1. – Воп. 1. – а.з. 118–а. – Лл. 87-90, 97.
3. *Колас Якуб.* Збор тв.: у 14 т. / Якуб Колас. – Т. 3. – С. 98.
4. *Караткевіч, У.* Збор тв.: у 8 т. / У. Караткевіч. – Т. 2. – 361.
5. Цэнтральная Навуковая Бібліятэка імя Я. Коласа. Addзел рэдкіх кніг і рукапісаў. – Фонд 11. – Воп. 1. – а.з. 74. – Л. 1.
6. Тамсама. – Л. 1-5.
7. Тамсама. – Фонд 22. – В. 1. – а.з. 37. – С. 1-12.
8. Тамсама. – Фонд 11. – В. 1. – а.з. 31. – С. 1-2.